

¹¹ Бабуля так лячыла. Замоуы ад хвароб / Склад. Г.А.Барташэвіч. Мн., 1992. С.49.

¹² Гл.: Русский демонологический словарь. С.225.

¹³ Гл.: Зеленин Д.К. Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов. М.,Л., 1937. С.51.

¹⁴ Гл.: Ziółkowska M. Gawędy o drzewach. Warszawa, 1988. S.224.

¹⁵ Гл.: Власова М. Новая АБЕВЕГА русских суеверий. СПб., 1995. С.360.

І.Д. ПАЗНЯК

СЕМАНТЫКА-СІНТАКСІЧНЫЯ ФУНКЦЫІ ЧЛЕНАЎ ЛСГ "ЖЫЛЛЁ" У СЕРБСКАЙ І РУСКАЙ МОВАХ

У артыкуле аналізуецца функцыянаванне ў сказе назоўнікаў пэўнай лексіка-семантычнай групы ў сувязі з пытаннем аб суадносінах сінтаксічнай функцыі слова і яго лексічнага значэння. Думка аб існаванні "схільнасці" лексемы да замяшчэння той ці іншай пазіцыі ў структуры сказа вызначалася ў свой час В.У.Вінаградзіным, які першым вылучыў словы з функцыянальна-сінтаксічна абмежаваным значэннем. Маюцца на ўвазе словы з "прыроджаным прэдыка-тыўным статусам"¹, тыпу *байбак, молодец, негодяй*. Гэты тып значэння адрозніваецца ад усіх іншых тым, што сінтаксічныя ўласцівасці слова як члена сказа тут як бы ўключаны ў яго семантычную характарыстыку².

А.Д. Шмялёў называе такую "схільнасць" рэферэнцыяльным патэнцыялам, г. зн. здольнасцю слова набываць той ці іншы тып суадносінаў з пазамоўнай рэчаіснасцю. На думку даследчыка, "рэферэнцыяльны патэнцыял розных лексічных адзінак можа быць неаднолькавы і ў значнай ступені залежыць ад семантычнага класа, да якога адносіцца дадзеная лексічная адзінка"³. Можна дапусціць, што для слоў, якія ўваходзяць у пэўны семантычны клас (лексіка-семантычную групу), існуе спецыфічны рэпертуар семантыка-сінтаксічных функцый. Звернемся да аналізу функцыянавання ў сказе назваў жылля ў сербскай і рускай мовах.

Даследаванне праводзіцца на лінгвістычным матэрыяле, выбраным з тэкстаў рускай і сербскай сучаснай мастацкай літаратуры. Для аналізу было адабрана па 1000 простых сказаў у кожнай мове, у склад якіх уваходзяць назоўнікі са значэннем "жыллё". Паколькі роля слова ў сказе разумеецца ў семантыка-сінтаксічным плане, нас будуць цікавіць элементы сэнсавай структуры сказа, якія рэпрэзентуюцца назвамі жылля. Інфармацыя аб гэтых элементах закадзіравана ў паверхневай структуры выказвання "на перасячэнні семантыкі членаў сказа і лексічнай семантыкі"⁴. Прааналізаваўшы наш лінгвістычны матэрыял у гэтым разрэзе, мы атрымалі спіс асноўных семантычных функцый, у якіх выкарыстоўваюцца назвы жылля. Гэта лакатыў, аб'ектыў, перцэптыў, дэскрыптыў, прэдыкат, рэзультатыў. Кожная семантычная функцыя атрымала лікавую характарыстыку, якая адпавядае колькасці сказаў, у якіх назвы жылля выкарыстоўваюцца ў дадзенай функцыі. Колькасны паказчык дазваляе меркаваць аб тыповасці той ці іншай семантычнай ролі для назваў жылля.

Уяўляецца магчымым таксама ўстанавіць некаторую іерархію семантычных функцый для членаў ЛСГ "жыллё" у сербскай і рускай мовах: ад найбольш тыповай да менш тыповых, і ўрэшце, да адзінаковых, аказіянальных ужыванняў у нетыповых функцыях. Колькасныя дадзеныя даследавання прыводзяцца ў табліцы.

№	Семантычная функцыя	Сербская мова	Руская мова
1	лакатыў	561	556
2	аб'ектыў	142	127
3	перцэптыў	24	25
4	дэскрыптыў	19	20
5	прэдыкат	12	14
6	рэзультатыў	11	13

З табліцы відаць, што парадак пералічэння функцый у дзвюх мовах супадае. Зразумела, на падставе даволі абмежаванай колькасці прыкладаў немагчыма зрабіць абсалютна абгрунтаваныя вывады, але ўяўляецца верагодным, што іерархія тыповасці галоўных (найбольш частотных) семантычных функцый назваў жылля аднолькавая для абедзвюх моў.

Часцей за ўсё назвы жылля выкарыстоўваюцца ў ролі лакатыва. Гэта ўяўляецца заканамерным, паколькі сема "месца" – адна з ядзерных у назвах жылля. Назоўнікі дадзенай ЛСГ могуць абазначаць: а) лакалізацыю асобы – Нас три смо у **соби** (С.-Х.Танчій), Тогда мы жили в маленькой полутемной **комнатушке** (В.Якименко), б) лакалізацыю прадмета – Боца је било више у **кући** него лонаца (И.Секулић). **Дом** набит охотничьими трофеями (Ю.Нагибин), в) лакалізацыю з'явы – Нови талас смрада раширио **спаваоницом** (Д.Бугарчій), В **комнате** установилась неприятная тишина (Ф.Искандер), г) пачатковы пункт руху – Из **колибе** изађе брадат и косат човек (М.Ј.Вишній), Из **квартиры** не уехали, а бежали (В.Каверин), е) месца выканання дзеяння – У **кући** је радила као роб (И.Секулић), Он снова зашагал по **комнате** (Ф.Искандер), ж) канчатковы пункт руху – Уђи у **собу** и реци оцу (С.-Х.Танчій), Мы заходим в **дом** (В.Аксенов).

Наступная ў іерархіі тыповасці функцыя аб'ектыва. Уяўляецца, што яна звязана з канкрэтна-прадметным значэннем назваў жылля. Звычайна распазнаюць: а) аб'ект уздзеяння – Не малтерише се **кућа** тако лако (С.-Х.Танчій), Лучше бы он сжег наш **дом** (Ф.Искандер), б) дэлібератыўны аб'ект – Slobenović је ригао: О porodici! О stanu! О ženi, vojnom licu! (М.Витезović), Речь шла о нашей **комнате** (В.Каверин), в) пасесійны аб'ект – Оне имају лепо и удобно намештене **станови** (И.Секулић), Теперь у нас будет собственный **дом** (Воспоминания...).

Назвы жылля ў сербскай і рускай мовах могуць выступаць у ролі перцэптыва. Адрозніваюцца перцэптыў – каўзатар эмацыянальных адносін – Je ли ти жао **куће**? (М.Селимовић), Люблю ее глаза, волосы, губы, ее **дом**, весь этот район (В.Аксенов) і перцэптыў – дэліберат успрымання – Угледао сам празну **кошару** (М.Петровић), Он оглядел **комнату** дочки (Ф.Искандер).

У функцыі дэскрыптыва члены ЛСГ "жыллё" выступаюць у якасці носьбітаў кваліфікацыйнай прыметы – **Кућица** проста и лака, али необычно вкусна и чиста (И.Секулић), **Палата** у меня хорошая, большая, на четверых (Ю.Маркуша).

Назвы жылля могуць быць выкарыстаны ў якасці прэдыката. У гэтым выпадку прэдыкат перадае або аднесенасць прадмета да пэўнага класу прадметаў, або кваліфікацыю прадмета – Это, то је наша **соба** – казао је Аврам (Д.Бугарчій), Это не **дом**, а притон бродяги! (Ф.Искандер).

У функцыі рэзультатыва назвы жылля выступаюць як рэзультат дзеяння, выражанага прэдыкатам – **Кућа** се зида динарима, а не циглама (М.Петровић), Но все-таки и **дом** наконец пора построить (Ю.Нагибин).

Назоўнікі, якія ўваходзяць у ЛСГ "жыллё", могуць аказіваць выступаць у функцыях бенефіцыятыва, экспрэсіва, агентыва, каўзатыва. У функцыі каўзатыва назоўнік семантычна займае пазіцыю цэлай сітуацыі – Био сам болесно узбуђен због пеговог изгледа, због тужне **собе** (М.Селимовић).

Функцыі агентыва, бенефіцыятыва, эксперыенсіва тэарэтычна "забаронены" для членаў ЛСГ "жыллё". Ужыванне гэтых неадушайлёных назоўнікаў у функцыях адушайлёных аргументаў магчыма, дзякуючы метафарычнаму або мета-німічнаму пераносу значэнняў: агентыў – Наша **квартира** дружно отправилась голосовать (Ю.Нагибин), **Kuće** slušaju žamor pod sobom na ulicama... (М.Крлежа), бенефіцыятыў – Једино очевој **кући** никакво зло није учинио (М.Петровић), эксперыенсіў – **Кућа** майстор-Костина опет оживе (И.Секулић), А вся **палатка** проснулась и слушает нас (Ф.Искандер).

У сербскай мове слова "кућа" можа выкарыстоўвацца ў ролі анамасіятыва. Выраз "кућо моја" ужываецца як ласкавы зварот (звычайна маці да дзіцяці): Кућо моја, – рече мати задовољна срца па је поче љубити по свиленој коси (Ј.Радовић). Такая функцыя не ўласцівая лексемам са значэннем "жыллё" у рускай мове і з'яўляецца асаблівасцю сербскага словаўжывання.

Такім чынам, мы атрымалі іерархію семантыка-сітаксічных функцый, характэрных для членаў ЛСГ "жыллё" у сербскай і рускай мовах.

Уяўляецца, што набор функцый, месца кожнай семантычнай ролі, у тым ліку асаблівае палажэнне лакатыва ў гэтай іерархіі, не выпадковыя. Яны вызначаюцца двума асноўнымі фактарамі – структурай лексічнага значэння слова і яго рэфэрэнцыяльным патэнцыялам, які разумеецца як здольнасць суадносіцца з тым ці іншым элементам экстралінгвістычнай сітуацыі. Прычым гэтыя фактары ўзаемазвязаны. Семантыка слова адлюстроўвае найбольш істотныя прыметы прадмета або з'явы. Менавіта гэтыя прыметы спрыяюць выкарыстанню прадмета ў пэўнай ролі ў той ці іншай сітуацыі. Роля прадмета ў сітуацыі суадносіцца з яго семантычнай функцыяй у сказе. Адсюль вынікае, што рэфэрэнцыяльны

патэнцыял, або, іншымі словамі, семантыка-сінтаксічныя патэнцыі слова, у значнай ступені зададзены, "запраграмаваны" семантыкай назоўніка.

Уяўляецца, што набор семантыка-сінтаксічных функцый, нават у некаторай ступені іх іерархію, для той ці іншай ЛСГ магчыма спрагназіраваць. За інтэгральнай семай, па якой словы аб'яднаны ў лексіка-семантычную групу, замацавана найбольш тыповая семантыка-сінтаксічная функцыя членаў ЛСГ. Так, для назваў жылля інтэгральнай семай з'явілася "памяшканне (пабудова) для жылля". "Лакатыўнасць" назваў жылля закладзена менавіта ў гэтай, найбольш частотнай у межах дадзенай ЛСГ семе, уласцівай (з некаторымі нюансамі) усім членам групы: *помещение – место, где что-нибудь, кто-нибудь помещается* (Словарь русского языка 1981–1984).

Функцыі аб'ектыва і перцептыва выцякаюць з "прадметнасці" назваў жылля. Рэзультатыў выводзіцца з семантычнага кампанента "пабудова" – *постройка: то, что построено, результат строительства* (Словарь русского языка).

Элементы семнага складу назваў жылля адлюстроўваюць якасці, уласцівыя жылым аб'ектам у рэчаіснасці. Сітуацыі, у якія ўцягваецца той ці іншы аб'ект, залежаць ад якасцей, якімі ён валодае. Паспрабуем вызначыць асноўныя сітуацыі, у якіх бываюць дзейнічаны жылыя аб'екты: а) у доме, хаце, юрце можна жыць, б) жыллё купляюць, прадаюць, здаюць у арэнду, г. зн. выкарыстоўваюць як тавар, в) на жыллё можна ўздзейнічаць канструктыўна – фарбаваць, рамантаваць, або дэструктыўна – ламаць, паліць, г) жыллё можа быць аб'ектам разумовай дзейнасці і пачуццёвага (эракавага, тактыльнага) успрымання: пра яго можна думаць, марыць, яго можна ўбачыць і памацаць, д) жыллё можа валодаць якімі-небудзь якасцямі: быць утульным, цёплым, сырым, е) які-небудзь аб'ект можа разумецца як жыллё: *то је наш стан, пещера – жилище древнего человека*.

Відавочна, што пералічаныя сітуацыі суадносяцца з семантыка-сінтаксічнымі функцыямі назваў жылля. Значыць, валодаючы пэўнымі ведамі аб свеце рэалій і вопытам носбіта мовы, можна прагназіраваць функцыянаванне лексемы ў сказе.

Разгледзім для прыкладу ЛСГ "гародніна". Доля лакатыва ў гэтых назоўнікаў будзе значна ніжэйшая, чым у назваў жылля, затое ўзрасце доля аб'ектыва: гародніну саджаюць, паліваюць, ядуць. З'явіцца кампазітыў, паколькі гародніна ўваходзіць у склад большасці страў: салата з капусты, рагу з гародніны і г. д. Для назваў гародніны не выключаны інструментатыў: гароднінай можна, дапусцім, закідваць непажаданных палітыкаў, артыстаў.

Зразумела, дакладныя даныя аб семантыка-сінтаксічных функцыях членаў той ці іншай ЛСГ могуць быць атрыманы толькі пры аналізе сказаў, у якіх выкарыстоўваюцца гэтыя лексемы. Але семантыка-сінтаксічны кампанент прысутнічае ў значэнні слова як патэнцыяльная здольнасць рэпрэзентаваць тую ці іншую глыбінна-семантычную функцыю, і набор тыповых роляў для членаў пэўнай ЛСГ можна "прадбачыць", паколькі ён імаверна абмежаваны лексічнай семантыкай членаў ЛСГ.

¹ Падучева Е. В. // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. 1984. Т. 43. №4. С. 296.

² Виноградов В. В. Лексикология и лексикография. М., 1977. С. 184.

³ Шмелев А. Д. // Словарные категории. М., 1988. С. 96.

⁴ Теория функциональной грамматики. СПб., 1992. С. 205.

Т.А.ЛАПУНІНА

КАЎЗАТЫЎНЫЯ ДЗЕЯСЛОВЫ І КАНСТРУКЦЫІ Ў РУСКАЙ І БАЛГАРСКАЙ МОВАХ

Каўзатыўны дзеяслоў (КД) – гэта "пераходны дзеяслоў, у значэнне якога ўваходзіць сема "каўзіраваць", г.зн. "выклікаць пэўнае дзеянне або стан іншай асобы / прадмета", "вымушаць іншую асобу зрабіць нейкае дзеянне або апынуцца ў нейкім стане"¹.

Частка рускіх і балгарскіх КД, а таксама канструкцый з імі (каўзатыўных канструкцый – КК) належыць да функцыянальна-семантычнага поля (ФСП) прычыны пры наяўнасці наступных лінгвістычных умоў:

1. Трансфармаванасць КК у прычынна-выніковую канструкцыю (ПВК): балг. *Нечии стъпки ме събудиха* – *Събудих се от нечии стъпки*; рус. *Ветер вско-*